Asia: VNS 7/2024 vp Valtioneuvoston selonteko YK:n kestävän kehityksen toimintaohjelma Agenda2030:n toimeenpanosta, pe 14.3.2024 klo 10 (VNS 7/2024 vp)

Eduskunta
Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta

Kokouksen teema: **Ruokajärjestelmän kestävyys**

Lausunto: ohjelmajohtaja *Juha Helenius*, Helsingin yliopisto, Strategisen tutkimuksen FOOD-tutkimusohjelma

Johdanto

Suomen ruokajärjestelmään tarvittava kestävyysmurros liittyy sekä Agenda 2030:n, EU:n maatalous- ja ruokavision (COM(2025) 75) ja Vihreän Siirtymän, että kansallisiin mm. huoltovarmuuden, kestävän maatalouden ja maaseutukehityksen tavoitteisiin. Kestävän ruokajärjestelmän tulisi olla strategisesti omavarainen, mukana globaalissa markkinassa, ”vihreä” sekä yhteensopiva yhteiskunnan muiden kestävyystavoitteiden kanssa. Agenda 2030-ohjeman toimeenpanoa koskeva selostus on siinä määrin suurpiirteinen, että enimmäkseen siihen ei ole saatu mahtumaan näitä tavoitteita, saati toimenpiteitä kuin korkeintaan maininnalla. Haasteisiin vastaaminen on sekä julkisen sektorin että ruokajärjestelmän muiden toimijoiden tehtäväkenttää. Kestävyyttä on syytä tarkastella kokonaisuutena, ei vain yksittäisten tavoitteiden kautta. Tavoitteiden välillä esiintyy sekä synergioita että päämäärä- ja/tai polkuristiriitoja.

Keskeisimmät Suomen ruokajärjestelmän kestävyyshaasteet

1. Kaupunkien irtautuminen maaseuduistaan: Ruokajärjestelmän suurin ongelma on jyrkästi epäsuotuisa maaseutukehitys (maaseutujen ”autioituminen”). Maataloustuottajien keski-ikä on 55 v. Nuoret eivät halua maaseuduille ja maaseutuammatteihin: kuka tuottaa ruokaa v. 2040? sosiaaliset rakenteet (kylät) ja osaamispääomat rapautuvat, fyysinen infrastruktuuri rapautuu (julkinen, esim. tiestö, sekä yksityinen, esim. investoinnit tiloilla) taloudellinen pääoma rapautuu, (ml. luoton saanti investointeihin) luonnonvarapääoma (peltojen kunto, vesitalous) rapautuu. Kaupunkiväestön ruoan taju heikkenee. Tilanteen korjaaminen vaatii voimakasta rakennepolitiikkaa ruokapolitiikan osana.
2. Häiriönsietävyys: Suomen ruokajärjestelmä on kv. vertailussa poikkeuksellisen keskittynyt ja siksi herkkä monentyyppisille häiriöille. Tärkein kestävyysmuutos olisi siirtymä keskittyneestä hajautettuun, paikallisiin arvoketjuihin ja alueellisten järjestelmien verkostoon. Tämä kasvattaisi aluetalouksia, kun arvonlisä tehdään alueilla.
3. Taloudellinen kannattavuus kaikille osallisille: Vaikka tilojen väliset kannattavuuserot ovat suuria, ja on myös hyvin kannattavia maatiloja, merkittävin ruoan arvoketjujen kannattavuusongelma kohdistuu alkutuotantoon. Kauppa on tutkitusti ketjun kannattavin osa.
4. Reiluus: Oikeudenmukaisuus ei toteudu eri ihmisryhmien välillä. Ravitsemusturva riippuu liiaksi sosiaalisesta asemasta (köyhyys), iästä (vanhuus), toimintakyvystä (vammaisuus). On kestämätöntä, että ruoka-apu, joka koskee noin 300 000 ihmistä, on jätetty

järjestöjen tehtäväksi. Toinen näkökulma liittyy tuontiruoan reiluuteen, josta ei ole riittäviä indikaattoreita eikä riittävää sääntelyä tai ketjuvastuuta.

5. Ruoan kotimaisuus: Ruoan tuotantovolyymin sekä kotimaisen elintarvikejalostuksen osalta kotimaisuus on varsin hyvä, noin 80 % kulutetusta ruoasta. Ruotsissa vastaava luku on 50 %, ja poliittinen korjausliike on käynnissä. Kotimaisuusasteen tarkastelu olisi kuitenkin ulotettava kriittisten ruokatuotteiden omavaraisuuteen: mitkä ovat kriittisiä ja ovatko niiden tuotantoketjut omissa käsissä.
6. Panosomavaraisuus: Kotimaisuus maatalouden ja elintarviketeollisuuden tuotantopanoksissa ei ole riittävällä tasolla, vaan sisältää merkittävän haavoittuvuuden. Kriittinen vajaus on noin viidennes tuotannon arvosta, avainasemassa ovat lannoiteravinteet, erityisesti nyt Venäjän tuonnista riippuva typpilannoite (kohta 1) sekä tukienergia (kohta 2).
7. Energiavarmuus: ruokajärjestelmä on kirjaimellisesti elintärkeä, eikä se saisi olla haavoittuva energiansaantinsa suhteen. Itse ruoan energia on ehtymätöntä auringon energiaa kasvien fotosynteesistä. Alkutuotanto (sähkö, polttoaineet), panosteollisuus, kuljetukset ja kauppa tukeutuvat toistaiseksi vielä osittain fossiilisiin lähteisiin. Rakennemuutos paikallisiin arvoketjuihin loisi edellytykset siirtymiselle järjestelmän omista biomassoista tuotettuun biokaasuun energialähteenä.
8. Kierrätys: ruokajärjestelmässä kyse on (lannoite-)ravinteiden kierrosta, jota ei ole riittävästi saatu järjestetyksi. Kierrätys säästäisi luonnonvaroja ja ympäristöä, sekä vähentäisi lannoitteiden tuontiriippuvuutta. Myös ruokahävikkiä olisi vähennettävä.
9. Ilmastotehokkuus: Ruokajärjestelmän päästöt tilastoidaan paitsi alkutuotannon (maatalous), myös maankäytön (peltokäyttö) sekä ruokaketjujen muiden toimijoiden (esim. elintarviketeollisuus) päästöluokissa. Merkittävin teko olisi oikeudenmukainen siirtymä pois turvemaiden viljelystä. Ns. hiiliviljelyllä voidaan vähentää kivennäismaiden multavuuden vähentymistä eli hiilidioksidipäästöä, mutta ei kääntää peltoja nieluiksi.
10. Viljelyvarmuus: multavan, viljavan maan ylläpito on heikentynyt sekä viljelyn yksipuolistumisen että ilmastonmuutoksen myötä. Samalla peltojen vesitalous kaipaa kohentamista (ojitus). Peltomaat ovat kriittisen tärkeä luonnonvara: nurmien sisällyttäminen kasvinvuorotukseen sekä orgaaniset kierrätyslannoitteet ylläpitävät multavuutta.
11. Elonkirjon ylläpito: Suomalaisen alkutuotannon osalta tilanne on kohtuullinen, ja maatalouspolitiikan toimenpiteillä voidaan edelleen edistää viljely-ympäristöjen luonnon monimuotoisuutta. Huomattava ongelma on muissa ruoan alkuperämaissa muodostuva luontojalanjälki, joka on osalle tuontiruoasta ja -rehuista kestämätön.

Tarkastelu

Suomen ruokastrategiaa parhaillaan valmistellaan osana Hallituksen kestävä- ja kannattava ruokajärjestelmä -kokonaisuutta: **visiona alueellisten ruokajärjestelmien verkostot**. Hallitulla rakennemuutoksella valtakunnallisesti keskittyneestä ja alueittain liiaksi erikoistuneesta järjestelmästä paikallisiin arvoketjuihin ja alueellisten järjestelmien verkostoon on mahdollista lähestyä **samanaikaisesti useita tavoitteita**: Toisin kuin nykyisin, kasvin- ja kotieläintuotantoa harjoitetaan molempia kaikilla alueilla, mikä edistää ravinnekiertoa, peltomaiden kuntoa ja niiden hiilensidontaa, sekä luonnon monimuotoisuutta maatalousympäristöissä. Hajautus lisää järjestelmän häiriönsietävyyttä ja vähentää haavoittuvuuksia. Hajautus edistää kestävyyssiirtymän edellyttämää yhteisörakenteiden **muutosta nykyisestä kaupunkikeskeisestä ja haavoittuvasta rakenteesta kohden hybridisiä maaseutukaupunkien ja niiden maaseutujen toisiaan tukevia rakenteita.**

Merkittävä kestävyyshaaste on **ruoan tajun hämärtyminen**. Kaupungistumisen edetessä yhä useammat ikäluokat ja yhä suurempi enemmistö eivät tunne ruoan alkuperää eivätkä tiedä, että ravitsemuksemme nojaa kasvien fotosynteesiin. Kansalaisille enenevästi hämärtyy, miten ruokaa tuotetaan, mistä ekologisista, taloudellisista ja sosiokulttuurisista prosesseista on kysymys. Demokratiassa ruoan tajun puute **aiheuttaa sekä ruokapoliittisten kysymysten laiminlyöntejä että huonoja päätöksiä**. Julkisessa keskustelussa ruoan tajun puute on ilmennyt muun muassa kohtuuttomina asenteina kotieläintuotantoon, perusteettomana teknologiauskona bioreaktorituotannon mahdollisuudesta osittainkaan korvata maataloutta, sekä mielikuvituksellisina visioina ruokaomavaraisista kaupungeista.

Maataloudessa voidaan ns. hiiliviljelyn tekniikoilla vähentää yksipuolisen viljelyn aiheuttamaan hiilivaraston pienentymistä eli hiilidioksidipäästöjä, samalla myös dityppioksidipäästöjä. Tällä on merkitystä päästöjen vähentämisessä. Hiiliviljelyllä ei ole mahdollista estää peltomaiden multavuuden vähentymistä, jota ilmaston lämpeneminen ja kasvukausien sääolovaihtelut kasvattavat. Hiiliviljely koskee kivennäismaasta muodostuvia peltoja, joita Suomen pelloista on valtaosa.

Vaikuttavimmin ja nopeimmin voidaan kotimaisen ruoan tuotannon päästöjä vähentää **oikeudenmukaisella siirtymällä pois turvepeltojen viljelystä**. Viljelyssä turvemaa joudutaan ojittamaan, jolloin se kuivuu ja turve väistämättä alkaa kompostoitua (maatua) hiilidioksidipäästönä. Tämä päästö on yli puolet ruoan tuotannon khk-päästöistä Suomessa, ja se tilastoidaan maakäytön ja maankäytön muutoksen (LULUC) tilastoluokassa. Tämä koskee niin pientä osuutta (noin 1 %) peltoalasta, että sillä ei ole merkitystä tuotannon volyymeihin. Muutospolkuja oikeudenmukaiseen siirtymään on selvitetty mm. Just food-hankkeessa.

Maatalouden tilastoluokassa tilastoitavat khk-päästöt ovat turvepeltojen viljelystä muodostuvia vähäisemmät. Maatalouden päästöjä voidaan eri toimin jonkin verran pienentää, mutta **maatalous pysyy päästölähteenä niin kauan kuin ruokaa tuotetaan**. Pienentäviä toimia ovat em. hiiliviljelyn käytäntöjen omaksuminen, siihen kuuluvana tärkeimpänä yksittäisenä toimena nurmiviljelyn palauttaminen kaikille viljelyalueilla, sekä märehtijöiden ruokinnassa saavutettavissa olevat keinot. Keinovalikoima parhaillaan kehittyy tutkimuksen tuella.

Suomen ruokajärjestelmällä on **erityinen vahvuus vesivaroissa**. Tätä on osittain hukattu luonnonvaraperustaansa nähden liian suurilla elintarvikejalostuksen tuotantoyksiköillä, esimerkkinä meijerit. Pinta- ja pohjavesien laatu ja määrä ovat kansainvälisesti poikkeuksellisen hyvät, ja varat ovat täysin uusiutuvat. **Globaalisti vesivarat ruoantuotantoon niukkenevat**, monilla merkittävillä tuotantoalueilla jo ovat kriittisen niukat; jopa fossiilisia pohjavesivaroja käytetään kasteluun. Suomen kv. oikeudenmukainen rooli globaalissa ruoantuotannossa kasvavalle väestölle olisikin **vesi-intensiivisten lypsykarjatalouden tuotteiden vienti**: tämä olisi nostettava ruokaalan viennin kasvukärjeksi, samalla kun kotimainen eläintuotteiden kulutus ravitsemussuositusten mukaisesti kohtuullistuu. Lypsykarjatalous on nurmitaloutta, ja nurmitalous puolestaan on tärkeä osa kestävää maataloutta – ja ruoan huoltovarmuutta.

Veden osalta haastetta muodostuu ilmaston muutoksessa, jossa kasvukausien alun tärkeät sateet vähenevät, ja sato-odotuksiin suhteutettuna kuivuus korostuu. Kasvukauden lopun sadonkorjuukausien lisääntyvä sateisuus ja märkyys vaikeuttaa korjuuta ja heikentää satojen laatua. Sadanta kuitenkin säilyy. Talvi joka tapauksessa muodostaa kauden, jolla muodostuvan sadannan (ml. lumien sulamisvedet) talteenotto **kasteluvesivarastoiksi** tulee olemaan yhä tärkeämpää.

Y**hdyskuntajätevesien** kierrätys tekniikoilla, joissa siitä talteen otetut **kasvinravinteet** palautetaan lannoiteravinteina takaisin maatalouteen, olisi merkittävä kehitysaskel. Teknologioita tähän kehitetään: suuri haaste ovat orgaaniset haitta-aineet jätevesissä. **Maatalouden vesistökuormitus** (ns. hajakuormitus pelloilta vesistöihin, joka muodostuu sekä rehevöittävistä lannoiteravinteista että sameuttavista maa-aineksista) on saatu kohtuulliseksi, ja tässä jatkuvasti edistytään. **Kierrätyslannoitteiden** tulisi olla ensisijainen, ei vain täydentävä lannoitevalinta.

Kansalliset ravitsemussuositukset perustuvat tutkittuun tietoon siitä, millaiset ruokavaliot parhaiten edistävät **kansanterveyttä**. Muutos kohden ravitsemussuositusten mukaista syömistä vähentää ruoan henkeä kohden laskettua ympäristövaikutusta ja luonnonvarojen käyttöä. **Terveys- ja hyvinvointitavoitteilla ja ympäristötavoitteilla on tässä positiivinen yhdysvaikutus**. Näkyvin muutos aiempiin suosituksiin on suositus eläintuotteiden kulutuksen vähentämisestä. Kasvivoittoisemmat ruokavaliot tarkoittavat paitsi kohentunutta kansanterveyttä, samalla tuotettua ravitsemuksen yksikköä kohden vähentynyttä peltoalan, veden, lannoitteiden ja kasvinsuojeluaineiden tarvetta. Resurssi- ja ympäristötehokkuuden kasvu johtuu siitä, että kasvisruoan tuotantoon ei sisälly rehujen tuotanto ja kotieläinten kasvatus. Muutoksessa ei ole kysymys kokonaan kasvisruokavalioihin siirtymisestä, vaikka sekin on yksilötasolla mahdollista.

Kotieläimillä on tärkeitä ekologisia rooleja ruokaketjuissa: yksimahaiset kuten sika ja kana tulisi palauttaa ”jäte-” eli sivuvirtoja hyödyntäviksi, ja naudat nykyistä enemmän nurmirehun syöjiksi. Märehtijöiden erityinen ympäristöarvo muodostuu niiden edellyttämästä nurmiviljelystä sekä laidunnuksesta. Tärkeä kestävyyttä edistävä muutos olisi **nautakarjatalouden palauttaminen nykyisin vain kasvinviljelyyn keskittyneisiin Etelä- ja Lounais-Suomeen**.

Eläintuotteiden kulutuksen kohtuullistaminen Suomessa olisi järkevää yhdistää lisääntyvään nautakarjatalouden tuotteiden, erityisesti **meijerituotteiden ja lypsykarjasta muodostuvasta lihasta jalostettujen tuotteiden nostamiseen suomalaisen elintarvikeviennin kärjiksi**. Tähän on perusteena nurmitalouden suhteellinen etu Suomen tuotanto-oloissa. Kannustimena on globaalisti luonnonvaraoikeudenmukainen rooli vesirikkaalle Suomelle globaalisti lisääntyvään eläintuotteiden kokonaiskulutukseen ja -kysyntään vastaamisessa.

Kestävyysvaikutusten arviointiin soveltuu parhaiten ns. **elinkaarianalyysi**. Suomessa on kansainvälisesti arvioiden erittäin hyvä tutkimusosaaminen tähän, ja kehittämiseen tulee edelleen panostaa. Ruokatuotteiden elinkaarista (tuotannosta kulutukseen ja kierrätykseen) vaikutusta voidaan arvioida tarkasti ilmastovaikutusten ja luonnonvarojen kuten veden käytön osalta, kohtuullisesti luonnon monimuotoisuuden osalta, ja yhä paremmin myös sosiaalisen oikeudenmukaisuuden suhteen. Tämä ruokatieto tulisi saattaa **kuluttajien ulottuville tutkittuna kestävyysvaikutustietona**.

Suomella **on korkeatasoista maa- ja puutarhatalouden teknologioiden sekä ravitsemuksen elintarvikejalostuksen osaamista**, joiden palveluviennillä voidaan tuottaa myönteistä kädenjälkeä. Paikalliset agroekologiset ja ruokakulttuuriset olot edellyttävät aina huomattavaa tuntemusta, joten osaamisen vienti ei ole suoraviivaista. Suomi on ruoantuottajana pieni, mutta voi olla hieman kokoaan suurempi tänne ekologisesti ja sosiokulttuurisesti hyvin sopivien lypsykarjataloustuotteiden viejänä, mikäli tämä sektori nostetaan ruokaviennin kärjeksi. Samalla edistetään kotimaisen ruokatuotannon huoltovarmuutta ja häiriönsietokykyä.

Huom. Tarkastelu AGENDA2030-tavoiteryhmittäin on koottu tämän lausunnon tueksi valiokuntakokouksessa esitettyyn ppt-esitykseen.

Jakelu:
Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta
Eduskunnan kirjaamo

Tiedoksi: Helsingin yliopiston kirjaamo